

“Cünüp Olarak Sabahlayan Kimse Oruç Tutmasın” Hadisinin Metin ve Muhteva Açısından Tetkiki
Examination of the Ḥadīth “If Dawn Comes When a Person Is Junub, He Should Not Fast” in Terms of
Text and Content

Mehmet TURAN¹

Geliş Tarihi (Received): 16.07.2024

Kabul Tarihi (Accepted): 25.09.2024

Yayın Tarihi (Published): 30.11.2024

Öz: Sahabiler de insan olmaları hasebiyle yanlış duyma, eksik işitme, yanlış ve unutma gibi nedenlerden dolayı hadis rivayetinde hataya düşebilmektedir. Bu konuda eleştirilen sahabilerden biri de Ebû Hüreyre’dir. Nitekim bu tür hataları fark eden sahabiler gerekli düzeltmelerde bulunmuşlardır. Bu tür hatalar bazen bizzat rivayeti nakleden kişiden bazen de dinleyicinin kendisinden kaynaklanabilmektedir. Ebû Hüreyre’nin eleştirildiği rivayetlerden biri de cünüp olarak sabahlayan kimsenin orucunun geçersiz olduğuyla alakalı aktarmış olduğu rivayettir. Onun aktarmış olduğu söz konusu rivayete itirazlar yapılmış ve bu durum başta Hz. Âişe ve Ümmü Seleme validemize sorularak olayın aslı araştırılmıştır. Onların yaptıkları itiraz Ebû Hüreyre’ye iletilince de o, hadisi direkt Hz. Peygamber’den işitmediğini, ilgili hadisin Fazl b. Abbâs tarafından kendisine aktarıldığını beyan etmiştir. Ayrıca kaynaklarda onun daha önce vermiş olduğu bu fetvadan vazgeçtiği de aktarılmıştır. Bu çalışmamızda söz konusu hadisin sıhhat derecesine kısaca temas edildikten sonra hadisin metin ve muhteva analizi yapılacaktır. Hadisle ilgili dile getirilen itirazların haklılık payı ele alınacak ve konuyla ilgili cereyan eden tartışmalar nesh ihtimali de göz önüne alınarak incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Muhteva Analizi, Metin, Tenkid, Oruç.

&

Abstract: Since companions are human beings, they may make mistakes in narrating ḥadīths due to reasons such as mishearing, incomplete hearing, making mistakes and forgetting. One of the Companions criticized in this regard is Abū Hurayra. As a matter of fact, companions who noticed such mistakes made the necessary corrections. Such errors may sometimes arise from the person narrating the narration or from the listener himself. One of the narrations in which Abū Hurayra is criticized is the narration he conveyed regarding the invalidity of the fast of a person who wakes up in a state of unclean. Objections were made to the rumour he conveyed, and the truth of the incident was investigated by first asking ‘Ā’isha and Umm Salama about this situation. When their objection was conveyed to Abū Hurayra, he stated that he had not heard the ḥadīth directly from the Prophet, and that the relevant ḥadīth was conveyed to him by Faḍl b. ‘Abbās. It is also stated in the sources that he renounced this fatwa he had previously given. In this study, after briefly touching on the authenticity of the ḥadīth in question, the text and content of the ḥadīth will be analysed. The justification of the objections expressed about the ḥadīth will be discussed and the discussions on the subject will be examined in contemplation of abrogation (naskh).

Keywords: Ḥadīth, Content Analysis, Text, Criticism, Fasting.

Atıf/Cite as: Turan, Mehmet. ““Cünüp Olarak Sabahlayan Kimse Oruç Tutmasın” Hadisinin Metin ve Muhteva Açısından Tetkiki”. *Dergiabant* 12/2 (Kasım 2024), 483-496. doi: 10.33931/dergiabant.1517153

İntihal-Plagiarizm/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/dergiabant/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University Faculty of Theology, Since 2013 – Bolu

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Mehmet Turan, Batman Üniversitesi, mehmet.turan@batman.edu.tr.

1. Giriş

Ebû Hüreyre tarafından rivayet edilen hadislerden biri de cünüp olarak sabahlayan kimsenin orucunun geçersiz olduğuyla alakalı rivayettir. Kaynaklarda Ebû Hüreyre'nin 5374 hadis rivayet ettiği nakledilmektedir.² Çokça hadis rivayet eden yedi sahabeden biri olan Ebû Hüreyre'nin yanlış duyma, eksik işitme gibi bazı nedenlerden dolayı aktardığı bir kısım rivayetler sahabe tarafından düzeltilmiştir.

Cünüp olarak sabahlayan kimsenin orucunun geçersiz olduğuyla alakalı aktarmış olduğu hadis de eleştiriye maruz kaldığı rivayetlerden biri olarak kabul edilmektedir. Onun bu hadisi iyi hıfzemediğiyle alakalı kaynaklarda birtakım eleştiriler zikredilmiştir. Hammûd b. Abdillâh et-Tüveycirî (1916-1992) tarafından kaleme alınan *er-Reddü'l-Kavîm ale'l-Mücrimi'l-Esîm* adlı eserde, sahabe ve tabînin büyüklerine yöneltilen bazı eleştirilere cevap verilirken ilgili hadise de temas edilmiştir.³ Fakat vakıf olabildiğimiz kadarıyla söz konusu rivayetle ilgili müstakil bir çalışma ise bulunmamaktadır. Bu nedenle de söz konusu hadisin nasıl anlaşılması gerektiği ve yapılan eleştirilerin haklılık payının ortaya konulması önem arz etmektedir.

Bu çalışmamızda ilgili hadisin sıhhat durumuna kısaca temas edilecek olup daha çok hadisin metin ve muhteva tahlili üzerinde durulacaktır. Sonrasında ise ilgili hadisin yorumuna dair varsa hadis şarihlerimizin görüşleri zikredilecek ve söz konusu hadisin nasıl anlaşılması gerektiği sorgulanacaktır. Cünüp kimsenin orucuna dair, fıkıh âlimlerinin nasıl bir hüküm verdiğiğine kısaca temas edilip, hadisle ilgili var olan eleştiriler ve farklı görüşler değerlendirmeye tabi tutularak, hadisin anlaşılması hususunda okuyucuya bir bakış açısı kazandırılmaya gayret edilecektir.

2. "Men Asbaha Cunuben Fela Yesum" Hadisi ve Sıhhat Durumu

"حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ عَمْرٍو، عَنْ يَحْيَى بْنِ جَعْدَةَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو الْقَارِي، قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا هُرَيْرَةَ، يَقُولُ: لَا وَرَبِّ هَذَا الْبَيْتِ مَا أَنَا قُلْتُ: " مَنْ أَصْبَحَ جُنْبًا فَلَا يَصُومُ " مُحَمَّدٌ وَرَبِّ الْبَيْتِ قَالَهُ... "

Bu hadis birçok hadis âlimi tarafından tahric edilmiştir. Hadisin metninde manen rivayetten kaynaklandığını düşündüğümüz lafız farklılıkları olmakla beraber hepsi aynı anlamı ifade etmektedir. Bu hadis, Abdürrezzâk es-San'ânî (öl. 211/826-27), Humeydî (öl. 219/834), Ahmed b. Hanbel (öl. 241/855), İbn Mâce (öl. 273/887), Nesâî (öl. 303/915) ve Beyhakî (öl. 458/1066) tarafından Ebû Hüreyre tarikiyle merfû olarak tahric edilmiştir.⁴ Ayrıca Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde hadisin mevkûf bazı tarikleri de yer almaktadır.⁵ Fakat sahabenin akıl veya içtihatla bilemeyeceği, kişisel görüş ve kanaate dayalı olmayan türden aktardıkları haberler, hükmen merfû kabul edilmektedir.⁶ Bu hadislerde de benze bir durum söz konusu olduğundan bunların hükmen merfû olduğunu söylemek doğru olacaktır.

Hadisin senedinde yer alan Süfyân b. Uyeyne (öl. 198/814), hadis ilminin meşhur âlimlerinden olup sika olduğu yönünde birçok âlim tarafından görüş dile getirilmiştir. Örneğin İbn Sa'd (öl. 230/845) onun için "sikâtu", "sebtun", "hüccetun" değerlendirmesinde bulunarak onu ta'dil etmiştir.⁷ Kaynaklarda İmam Şafîî'nin onunla ilgili olarak "Şayet Malik ve Süfyân olmasaydı, Hicaz bölgesinin ilmi yok olurdu." dediği

² Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Abdillâh b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî, *Esmâu's-sahâbeti'r-ruvât ve mâ li-kulli vâhidin mine'l-aded*, thk. Mus'ad Abdulhamîd es-Sa'denî (Kahire: Mektebetü'l-Kur'an, ts.), 31.

³ Hammûd b. Abdillâh et-Tüveycirî, *er-Reddü'l-Kavîm 'ale'l-Mücrimi'l-Esîm* (Riyad: er-Riasetu'l-Amme li İdareti'l-Buhusi'l-İlmiyye, 1983), 284-287.

⁴ Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî, *el-Musannef* (Kahire: Dâru't-Te'sîl, 2015), 4/26; Ebû Bekr Abdillâh b. ez-Zübeyr el-Kureşî el-Humeydî, *Müsnedu'l-humeydî*, thk. Hasan Selîm Esed ed-Dârânî (Dımeşk: Dâru's-Sakâ, 1996) 2/220; Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, *el-Müsned*, thk. Şuayb el-Arnaût Adil Mürşid ve dğr. (Beyrut: Muesesetu'r-Risâle, 2001), 12/347; Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, (Kahire: Dâru't-Te'sîl, 2012), 5/272; Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî b. Musa el-Hüsrevcirdî el-Horasânî el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdulkadir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003), 4/362.

⁵ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 44/268; 42/327.

⁶ Mahmud Tahhân, *Teysiru'l-mustalahi'l-hadis* (Riyad: Mektebetü'l-Mearifi, 2011), 164-166.

⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdulkadir Ata (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990), 6/41-42.

aktarılmaktadır.⁸ Ahmed b. Hanbel ise “Sünnet konusundan ondan daha bilgili birini görmedim.” demiştir.⁹ Hadisin senesinde yer alan Amr b. Dînâr (öl. 126/744) münekkit âlimler tarafından sika kabul edilmiştir. Şu’be b. el-Haccâc (öl. 160/776) onunla ilgili olarak “Hadiste ondan daha güvenilir/sağlam birini görmedim.” demiştir. İbn Uyeyne (öl. 198/814) ise onun sika olduğunu belirtmek amacıyla “sikatun sikatun” değerlendirmesinde bulunmuştur. Nesâî (öl. 303/915) de onun hakkında “sikatun sebtun” şeklinde benzer bir değerlendirmede bulunmuştur.¹⁰ Hadisin senesinde yer alan bir diğer ravi Yahya b. Ca’de’dir. Ebû Hâtîm¹¹ (öl. 277/890) ve Nesâî onun sika olduğu yönünde görüş beyan etmişlerdir.¹² Ayrıca İbn Hibbân (öl. 354/965) da *es-sikât* adlı eserinde Yahya b. Ca’de’ye yer vermektedir.¹³ Hadisin senesinde yer alan Abdullah b. Amr el-Karî’nin (b. Amr b. Abdulkarî’nin) az hadis rivayet ettiği söylenmekle beraber¹⁴ İbn Hacer (öl. 852/1449) onunla ilgili “makbulün”¹⁵ değerlendirmesinde bulunmuş, İbn Hibban da onu sika ravilerden saymıştır.¹⁶

Yukarıda da görüldüğü üzere hadisin senesinde yer alan ravilerin sika kimselerden oluştuğu görülmektedir. Ayrıca aralarında Şuayb Arnaû’t’un da (1928-2016) bulunduğu Ahmed b. Hanbel’in *el-Müsned* adlı eserini tahkik eden âlimler de bu hadisin sahih olduğu yönünde hüküm vermişlerdir. Abdullah b. Amr el-Karî ve Yahya b. Ca’de dışındaki diğer tüm ravilerin Buharî ve Müslim’in ricalleri arasında yer aldığını ayrıca belirtmişlerdir.¹⁷ el-Elbânî de (1914-1999) aynı kanaattedir.¹⁸ Eldeki veriler göz önüne alındığında netice itibarıyla hadisin sıhhatiyle ilgili bir problemin olmadığı söylenilebilir.

3. Hadisin Metin ve Muhteva Tahlili

Ebû Hüreyre’nin rivayet etmiş olduğu bu hadisin aksini ifade eden bazı rivayetlerin mevcut olduğunu ve bu konuda ona birtakım eleştirilerin yöneltildiğini görmekteyiz. Nitekim Ahmed b. Hanbel’in *el-Müsned* adlı eserinde yer verdiği şu hadiste bu durum açıkça görülmektedir:

حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي عَبْدُ الْمَلِكِ بْنُ أَبِي بَكْرٍ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْحَارِثِ بْنِ هِشَامٍ، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّهُ سَمِعَ أَبَا هُرَيْرَةَ يَقُولُ: «مَنْ أَصْبَحَ جُنُبًا فَلَا يَصُومُ» فَأَنْطَلَقَ أَبُو بَكْرٍ وَأَبُوهُ عَبْدُ الرَّحْمَنِ حَتَّى دَخَلَا عَلَى أُمِّ سَلَمَةَ، وَعَايَشَةَ، فَكَلَّمَتَاهُمَا قَالَتْ: «كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُصْبِحُ جُنُبًا مِنْ غَيْرِ احْتِيَاظٍ، ثُمَّ يَصُومُ»، فَأَنْطَلَقَ أَبُو بَكْرٍ، وَأَبُوهُ عَبْدُ الرَّحْمَنِ، فَأَتَتِيَا مَرْوَانَ، فَحَدَّثَاهُ، ثُمَّ قَالَ: عَزَمْتُ عَلَيْكُمَا لَمَا انْطَلَقْتُمَا إِلَى أَبِي هُرَيْرَةَ، فَحَدَّثْتُمَا، فَأَنْطَلَقَا إِلَى أَبِي هُرَيْرَةَ فَأَحْبَرَاهُ، قَالَ: هُمَا قَالَتَاهُ لَكُمَا؟ فَقَالَا: نَعَمْ، قَالَ: هُمَا أَغْلَمُ، إِنَّمَا أَنْبَأَنِيهِ الْفَضْلُ بْنُ عَبَّاسٍ.¹⁹

Bu rivayette hadisi bize aktaran Ebû Bekir ve babası Abdurrahman, Ebû Hüreyre’nin “Cünüp olarak sabahlayan kimse oruç tutmasın.” dediğini nakletmektedir. Hadisin farklı bazı tariklerin de ise Ebû Hüreyre’nin “مَنْ أَصْبَحَ جُنُبًا، فَلَا صَوْمَ لَهُ” “Cünüp olarak sabahlayanın orucu olmaz.”²⁰ veya “أَذْرَكَهُ الْفَجْرُ جُنُبًا”

⁸ Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit b. Ahmed b. Mehdi el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, thk. Beşşâr Avvâd Maruf (Beyrut: Dâru’l-Ğarbi’l-İslâmî, 2002), 10/244.

⁹ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân b. Kaymaz *ez-Zehebî, Tezkiretü’l-huffâz* (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1998), 1/193.

¹⁰ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân b. Kaymaz *ez-Zehebî, Târîhu’l-islâm ve vefeyâtu’l-meşâhîr ve’l-a’lâm*, thk. Beşâr Avvâd Ma’ruf (Beyrut: Dâru’l-Ğarbi’l-İslâmî, 2003), 3/470; Ebu’l-Fadl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed b. Ahmed b. Hacer el-Askalânî, *Takrîbu’t-tehzîb*, thk. Muhammed Avvame (Suriye: Dâru’r-Reşîd, 1986), 421.

¹¹ Ebû Muhammed Abdurrahman b. Ebî Hâtîm b. Muhammed b. İdrîs el-Hanzelî er-Râzî, *el-Cerh ve’t-ta’dîl* (Haydarâbâd: Dairetu Mearifî’l-Osmaniyye, 1952), 9/133.

¹² Ebû’l-Haccâc Cemâluddîn Yûsuf b. Abdurrahmân b. Yûsuf el-Mizzî, *Tehzîbü’l-kemâl fi esmâ’i’r-ricâl*, thk. Beşşâr Avvâd Maruf (Beyrut: Muessesetu’r-Risâle, 1980), 31/253-254.

¹³ Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân b. Ahmed b. Hibbân b. Muaz el-Büstî, *es-Sikât* (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1998), 3/123.

¹⁴ İbn Sa’d, *et-Tabakâtu’l-kübrâ*, 6/31.

¹⁵ Hacer el-Askalânî, *Takrîbu’t-tehzîb*, 315.

¹⁶ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 5/49.

¹⁷ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 12/347. Ayrıca bu hadisin baş kısmı başka hadis eserlerinde de tahrir edilmiştir. Hadisin metin ve muhteva tahliline ağırlık verileceğinden dolayı ilgili hususlara dipnotta dikkat çekmekle yetinilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 12/347-351.

¹⁸ Muhammed Nâsirüddîn el-Elbânî, *Sahîhu Süneni İbn Mâce* (Riyad: Mektebetü’l-Mearif, 1998), 2/74.

¹⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 44/268.

²⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 42/327.

لَهُ "فَلَا صَوْمَ لَهُ" "Kim cünüp olarak şafak vaktine ulaşırsa orucu olmaz." dediği aktarılmıştır.²¹ Dolayısıyla arada lafız farklılıkları olmakla beraber hepsi aynı şeyi ifade etmektedir.

Yukarıdaki hadiste görüldüğü üzere Ebû Hüreyre'nin bu sözü Hz. Âişe ve Ümmü Seleme validemize sorulduğunda onlar, Hz. Peygamberin ihtilam dışında (cinsi münasebet sebebiyle) cünüp olarak sabahladığını ve orucunu tuttuğunu ifade etmişlerdir. Bu husus Ebû Hüreyre'ye bildirildiğinde onun, bu görüşünden vazgeçtiği ve Hz. Peygamberin eşleri olmaları hasebiyle bu durumu daha iyi bileceklerini itiraf etmiştir. Ardından olayı direkt Hz. Peygamberden işitmediğini, söz konusu hadisin Fazl b. Abbâs tarafından kendisine aktarıldığını söylemeyi de ihmal etmemiştir.²²

Müslim'in (261/875) eserinde yer verdiği diğer bir rivayet ise Ümmü Seleme validemize, kişinin cünüp olarak sabahlaması durumunda oruç tutup tutmayacağı sorulduğunda verdiği şu cevaptır:

"كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُصْبِحُ جُنْبًا مِنْ جَمَاعٍ، لَا مِنْ حُلْمٍ، ثُمَّ لَا يُفْطِرُ وَلَا يَفْضِي"

"Hz. Peygamber İhtilam olmaksızın cinsel ilişkiden dolayı cünüp olarak sabahlar ve orucuna devam ederdi. Ayrıca o günün orucunu da kaza etmezdi."²³

Ebû Hüreyre'nin cünüp olarak sabahlayanın orucu olmaz şeklinde fetva verdiği Hz. Âişe'ye ulaştığında o, "Allah, Ebû Hüreyre'ye merhamet etsin (bu hadisi) iyi bellememiştir." (يَرْحَمُ اللَّهُ أَبَا هُرَيْرَةَ لَمْ يَحْفَظْ) diyerek Hz. Peygamberin cünüp olarak sabahladığını şafak vakti girdiğinde yıkanıp orucuna devam ettiğini belirtmiştir. Hz. Âişe'nin bu sözü ona ulaştığında Ebû Hüreyre'nin verdiği fetvadan vazgeçtiği nakledilmektedir.²⁴

Ebû Hüreyre'nin bu hadisi iyi bellemediğiyle ilgili getirilen eleştirilere kanaatimizce ihtiyatlı yaklaşılması gerekir. Zira ilgili hadisin nâsîh ve mensûh kapsamında değerlendirilmesi de mümkündür. Nitekim İbn Huzeyme (öl. 311/924), Ebû Hüreyre'nin bu rivayette herhangi bir hata ve yanılığının söz konusu olmadığını ifade etmektedir. O, orucun başlangıcında, geceleyin kadınlarla cinsel temasın yasaklandığını, daha sonra ise "Oruç gecesi eşlerinizle cinsel münasebet kurmanız size helal kılındı."²⁵ âyetiyle bu yasağın kaldırıldığını belirtmiştir. Buna göre Ebû Hüreyre'nin Fazl b. Abbâs'tan rivayet ettiği hadis, orucun başlangıcında ve oruç gecesi cinsel münasebetin yasaklandığı ilk zamanlarla alakalıdır. Dolayısıyla yasak kalktıktan sonra cünüp olarak sabahlayanların fecir vaktinden sonra yıkanıp oruçlarına devam etmelerinde bir engel söz konusu değildir. Böylece Ebû Hüreyre'nin söz konusu hadisinin mensûh olduğu söylenilebilir.²⁶ Hadisin nâsîh ve mensûh kapsamında değerlendirilmesi gerektiği Tahâvî (321/933) tarafından da dile getirilmiştir.²⁷

İbn Huzeyme, Hz. Âişe'den rivayet edilen hadisin Ebû Hüreyre ve Fazl b. Abbâs'ın rivayetini nesh ettiğini, daha önce bu hadisten haberdar olmadıkları için aksi yönde fetva veren Ebû Hüreyre'nin söz konusu hadisi duyunca fetvasından vazgeçtiğini söylemektedir. Hadis şarihlerimizden İbn Hacer (öl. 852/1449), İbn Huzeyme'nin bu görüşünü naklettikten sonra nesh ihtimalini güçlendiren verilerin Hz. Âişe'den aktarılan başka bir rivayette yer aldığını belirtmiştir. Zira oruç hicretin ikinci senesinde farz kılınmıştır. Hâlbuki Hz. Âişe'den aktarıldığına göre bir adam Hz. Peygamber'e gelerek cünüp olarak

²¹ San'ânî, *el-Musannef*, 4/26.

²² Ebu'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *el-Câmiu's-sahîh*, thk. Muhammed Fuad Abdülhakî (Beyrut: Dâru İhyai't-Turasi'l-Arabî, ts.). 2/779; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 42/327.

²³ Müslim, *Sıyâm* 77.

²⁴ Ebû Yûsuf Ya'kûb b. İbrâhîm b. Habîb b. Sa'd b. Habte el-Kûfî el-Ensârî, *el-Asâr*, thk. Ebu'l-Vefâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 181; Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdîr ez-Zerkeşî, *el-İcâbe li-irâdi me'stedrekethu 'Âişe 'ale's-sahâbe*, thk. Rifat Fevzî Abdülmuttalib (Kahire: Mektebetü'l-Hanî, 2001), 102-104. Zerkeşî'nin bu eseri Bünyamin Erul tarafından Türkçeye çevrilmiştir. İlgili hadise dair değerlendirmeler için bk. Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdîr ez-Zerkeşî, *Hz. Âişe'nin Sahabeye Yöneltilmiş Eleştiriler*, Çev. Bünyamin Erul (Ankara: Otto Yayınları, 2020), 64-66.

²⁵ 2 Bakara 187.

²⁶ Ebû Bekr Muhammed b. İshâk b. Huzeyme b. el-Muğîre b. es-Sülemî en-Nisâbü'rî, *Sahîhu İbnHuzeyme*, thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî (b.y.:el-Mektebetü'l-İslamî, 2003), 2/966-967.

²⁷ Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme b. Abdilmelik b. Seleme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısırî et-Tahâvî, *Şerhu muşkilil-âsâr*, thk. Şuayb el-Arnaût (Beyrut: Muessesetu'r-Risale 1994), 2/17.

sabahladığını ve oruç tutmak istediğini ifade etmektedir. Hz. Peygamber kendisinin de cünüp olarak sabahladığını daha sonra ise yıkanıp orucuna devam ettiğini söylemiştir. Bunun üzerine soru soran adam, Fetih süresi ikinci ayetine “*Sen bizim gibi değilsin. Allah, senin geçmiş ve gelecek günahlarını bağışladı.*” sözüyle atıfta bulunmuştur. Söz konusu âyet ise Hudeybiye antlaşmasının imzalandığı hicretin altıncı yılında nazil olmuştur.²⁸ Dolayısıyla nesh ihtimalinin kuvvetle muhtemel olduğu söylenilebilir. Ayrıca İbn Hacer, oruç bozulmayacağı hususunun “*Oruç gecesi eşlerinizle cinsel münasebet kurmanız size helal kılındı.*”²⁹ ayetine mutabık olduğunu da söylemektedir. Zira kişi gündüz bile ihtilam sebebiyle cünüp olursa yıkanması gerekir, fakat orucuna bir hanel gelmez. Dolayısıyla aynı durum geceleyin ihtilam olup cünüp olarak sabahlayan kişi için de söz konusudur. Bu nedenle de cünüp olarak sabahlayan kişinin yıkanıp orucuna devam edeceği hususunda icma olduğu nakledilmektedir.³⁰

Bir diğer hadis şarihimiz olan Hattâbî (öl. 388/998), Ebû Hüreyre’nin rivayeti için yapılacak en iyi yorumun nesih olduğunu belirtmiştir. İslamiyet’in başlangıcında geceleyin cinsel ilişkinin yasaklandığını ve sonrasında ise helal kılındığını dile getiren Hattâbî, Ebû Hüreyre’nin neshten haberdar olmadığını ve ilk uygulamayı esas aldığını söylemiştir.³¹

Hattâbî’nin yukarıda zikrettiğimiz görüşüne benzer bir görüş İbnü’l-Münzir tarafından da aktarılmıştır. Beyhakî’nin (öl. 458/1066) aktardığına göre o, nesh ihtimalini olumlu karşılayarak konuyla ilgili şu açıklamayı yapmaktadır:

"أَحْسَنَ مَا سَمِعْتُ فِي هَذَا أَنْ يَكُونَ ذَلِكَ مَحْمُولًا عَلَى النَّسْخِ، وَذَلِكَ أَنَّ الْجَمَاعَ كَانَ فِي أَوَّلِ الْإِسْلَامِ مُحَرَّمًا عَلَى الصَّائِمِ فِي اللَّيْلِ بَعْدَ النَّوْمِ كَالطَّعَامِ وَالشَّرَابِ، فَلَمَّا أَبَاحَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ الْجَمَاعَ إِلَى طُلُوعِ الْفَجْرِ جَازَ لِلْجُنُبِ إِذَا أَصْبَحَ قَبْلَ أَنْ يَتَّسِلَ أَنْ يَصُومَ ذَلِكَ الْيَوْمَ لِإِزْتِمَاعِ الْحُظْرِ، فَكَانَ أَبُو هُرَيْرَةَ يُفْتِي بِمَا سَمِعَهُ مِنَ الْفَضْلِ بْنِ عَبَّاسٍ عَلَى الْأَمْرِ الْأَوَّلِ، وَمَنْ يَعْلَمُ بِالنَّسْخِ، فَلَمَّا سَمِعَ خَبَرَ عَائِشَةَ وَأُمِّ سَلَمَةَ صَارَ إِلَيْهِ"

“Bu konuda duyduğum en iyi şey, bunun neshe hamledilmesi gerektiğidir. Şöyle ki İslam’ın başlangıcında oruçlu olan kimseye geceleyin uyuduktan sonra tıpkı yemek ve içmek gibi cinsel ilişki de haram kılınmıştı. Cenâb-ı Hak, fecir vaktine kadar cimâ’ı mubah kılınca cünüp olarak sabahlayan kimsenin ilgili yasağın kalkmasından dolayı o günün orucunu tutmasında bir beis görülmedi. Bu durumda Ebû Hüreyre, neshten haberdar olmadığı için ilk uygulamayı haber verip Fazl b. Abbâs’tan işittiği hadise dayanarak fetva vermekteydi. Hz. Âişe ve Ümmü Seleme’nin haberini duyunca da onların görüşünü benimsedi.”³²

Yukarıda zikrettiğimiz bu rivayetin hemen öncesinde Atâ b. Ebî Rebâh (öl. 114/732), Ebû Hüreyre’nin söz konusu görüşünden vazgeçtiğini açıkça ifade etmiştir.³³ Kayınpederi Ebû Hüreyre’nin söz konusu fetvasından vazgeçtiği damadı olan Saîd b. Müseyyeb (öl. 94/713) tarafından da ayrıca aktarılmıştır.³⁴

Zikrettiğimiz bilgilerin yanı sıra Kâ’b b. Mâlik’in (öl. 50/670), babasından aktardığı rivayet de nesh ihtimalini güçlendirmektedir. Rivayette aktarıldığına göre önceleri kişi ramazanda oruç tuttuğunda akşam olup yattıktan sonra artık yeme, içme ve cinsel ilişki haram kılınmıştı. Hz. Ömer’in böyle bir duruma maruz kaldığı ve gelip olayı Hz. Peygamber’e anlattığının nakledildiği rivayette bu duruma

²⁸ Ebû’l-Fadl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed b. Ahmed b. Hacer el-Askalânî, *Fethu’l-bârî şerhu Sahîhi’l-Buhârî*, thk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî (Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, 1960), 4/147.

²⁹ 2 Bakara 187.

³⁰ İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, 4/148.

³¹ Ebû Süleymân el- Hattâbî Hamd b. Muhammed b. İbrâhîm b. Hattâb el-Büstî, *Me’âlimu’s-sunen* (Halep: el-Matbaatu’l-İlmiyye, 1932), 2/115. Benzer değerlendirmeler bkz. Ebû Muhammed Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed b. Hüseyin el-Aynî, *Umdetu’l-kârî şerhu Sahîhi’l-Buhârî*, (Beyrut: Daru İhyâi’t-Turasi’l-Arabî, ts.), 11/4-5; Ebu’l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdulmelik el-Kastallânî, *İrşâdu’s-sârî li şerhi Sahîhi’l-Buhârî* (Mısır: el-Matbaatu’l-Kübra’l-Emîriyye, 1905), 3/367.

³² Beyhakî, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, 4/363; Ayrıca bkz. Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdilbâkî b. Yûsuf ez-Zurkânî el-Mısri, *Şerhu’l-Muvatta’*, thk. Tâhâ Abdurrauf Sa’d (Kahire: Mektebetü’s-Sakafeti’d-Diniyye, 2003), 2/238.

³³ Beyhakî, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, 4/363.

³⁴ Beyhakî, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, 4/362.

binaen Bakara süresinin 187. ayetinin nazil olduğu zikredilmiştir.³⁵ Ayrıca başka sahabilerin de farklı şekilde bu durumdan etkilendikleri görülmektedir. Tefsir eserlerine de başvurduğumuzda ayetin sebep-i nüzülüyle ilgili benzer rivayetlerin olduğu görülmekte ve daha önceleri yattıktan sonra kişiye yeme, içme ve cinsel ilişki gibi hususların haram kılındığı, ilgili âyet ile bu yasağın kaldırıldığı nakledilmektedir.³⁶

Âlimlerin bu konudaki ihtilafına değinen İbn Abdilberr (öl. 463/1071), Hicaz ve Irak fukahasının Hz. Âişe ve Ümmü Seleme'nin hadisini esas aldıklarını söylemekte ve cünüp olarak sabahlayan kimselerin oruç tutmasında herhangi bir beis olmadığı hususunda fakihler arasında bir ihtilafın bulunmadığını belirtmektedir. O, Hz. Âişe ve Ümmü Seleme'den sahih bir şekilde aktarılan söz konusu rivayetin yanı sıra öncü fakih sahabilerin görüşleri doğrultusunda cünüp olarak sabahlayan kimsenin oruç tutmasında herhangi bir sakınca olmadığını belirtir.³⁷ Zira Hz. Ali (öl. 40/661) Abdullah b. Mes'ûd (öl. 32/652-53), Zeyd b. Sâbit (öl. 45/665), Ebü'd-Derdâ' (öl. 32/652), Ebû Zerr (öl. 32/653), Abdullah b. Ömer (öl. 73/693) ve Abdullah b. el-Abbâs'ın (öl. 68/687-88) da bu görüşte olduğu kaynaklarda yer almaktadır. Ebû Hanîfe (öl. 150/767), Mâlik b. Enes (öl. 179/795), Şafiî (öl. 204/820) ve Ahmed b. Hanbel (öl. 241/855) başta olmak üzere fukahadan Süfyân es-Sevrî (öl. 161/778), Evzâî (öl. 157/774), Leys b. Sa'd (öl. 175/791) ve ashoplarının da bu görüşte olduğu nakledilmiştir. Ayrıca Ebû Sevr (öl. 240/854), İshâk b. İbrâhîm (öl. 238/853), İbn 'Ulleye (öl. 193/809) Ebû Ubeyd (öl. 224/838) Dâvûd (öl. 270/884), Taberî (öl. 310/923) ve ehl-i hadis topluluğundan da benzer görüşlerin aktarıldığı görülmektedir.³⁸

Yukarıda zikrettiğimiz yorumların dışında bu hadisi farklı şekilde anlayan ve yorumlayan âlimler de bulunmaktadır. Örneğin Nevevî (öl. 676/1277), Hz. Âişe ve Ümmü Seleme'den gelen rivayetin öncelikli olarak alınması gerektiğini zira Hz. Peygamber'in eşleri olması hasebiyle cünüplük gibi bir konuda onların herkesten daha bilgili olduklarını ifade etmiş ve bu durumun Kur'ân'a da mutabık olduğunu söylemiştir. Bakara Suresinin 187. Ayetinde yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

"Oruç gecesi eşerinizle cinsel münasebet kurmanız size helal kıldı. Onlar sizin için bir giysi, siz de onlar için birer giysisiniz. Allah nefsinize hıyanet edeceğinizi bildi, tövbenizi kabul etti ve sizi bağışladı. Şimdi artık eşlerinize yaklaşabilir ve Allah'ın sizin için takdir ettiklerini dileyebilirsiniz. Fecrin beyaz ipliği siyah ipliğinden ayırt edilinceye dek yişin, için ve sonra akşama kadar orucu tamamlayın."

Görüldüğü üzere ayet-i kerimede şafak vaktine kadar yiyip içmenin ve cinsel münasebette bulunmanın serbest olduğu açıklanmaktadır. Dolayısıyla şafak vaktine kadar cinsel ilişkinin serbest bırakılmış olmasının doğal bir sonucu olarak kişinin cünüp olarak bu vakte girmesi kuvvetle muhtemeldir. Ayetin devamında ise oruca devam edilmesi emredilmektedir. Buna göre cünüp olarak sabahlayanın orucu geçerli olacaktır. Bu nedenle de Ebû Hüreyre'nin rivayeti şu üç şekilde yorumlanabilir:

1. Fecirden önce yıkanmanın daha faziletli olduğunu vurgulanmak için söylenmiştir. Dolayısıyla Hz. Peygamberin cünüp olarak sabahlayıp daha sonra yıkanarak orucuna devam etmesi bu hususun da caiz olduğunu göstermek içindir.

2. Cünüp olarak sabahlamaktan, cima eder vaziyetteyken fecir vaktine girenler "مَنْ أَدْرَكَهُ الْفَجْرُ مُجَامِعًا" kastedilmektedir.

³⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*. 25/86; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 8/182; Ebu Ubeyde el-Kasım b. Sellam b. Abdullah el-Herevî el-Bağdadî, *en-Nâsîh ve'l-mensûh fi'l-kur'ânî'l-'azîz ve mâ fihî mine'l-ferâ'izi ve's-sunen*, thk. Muhammed b. Salih el- Mudeyfir (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1997), 41.

³⁶ Bu durum birçok eserde açıkça ifade edilmiştir. Konunun uzamaması için burada ilgili eserlere atıf yapmakla yetinilecektir. Ayrıntılı bilgi için ise bkz. Ebü'l-Hasen Mukâtil b. Süleymân b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî, *Tefsiru Mukâtil b. Süleymân*, thk. Abdullah Mahmûd Şehhâte (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâs, 2002), 1/162-163; Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd et-Taberî, *Tefsiru't-Taberî/Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî (Kahire: Dâru Hicr, 2001), 3/233-237; Ebu'l-Fidâ' İsmâil b. Ömer b. Kesîr el-Kureşî el-Busravî ed-Dimaşkı, *Tefsiru'l-kur'ânî'l-'azîm*, thk. Muhammed Hüseyin Şemsüddin (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1998), 1/376-377.

³⁷ Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî, *et-Temhîd limâ fi'l-Muvatta mine'l-meânî ve'l-esânîd*, thk. Mustafa b. Ahmed el-Alevî, Muhammed Abdulkebîr el-Bekrî (Mağrib: Vizaretu Umumi'l-Evkaf veş-Şuûnil-İslamiyye, 1967), 22/45.

³⁸ Ebû Ömer Yûsuf b. Abdillâh b. Abdilberr en-Nemerî el-Kurtubî, *el-İstizkârul-câmi' li-mezâhibi'l-fukahâi'l-emsâr ve ulemâi'l-aktâr fîma teddamenuhu'l-Muvatta min meânî'r- re'y ve'l-âsâr ve şerhu zalike kullihî bi'l-icâzi ve'l-ihisâr*, thk. Abdulmu'tî Emîn Kal'acî (Dimaşk: Daru Kuteybe, 1993), 10/47.

3. Oruç gecesi yemek ve içmek gibi cinsel ilişki de haram kılınmıştı. Daha sonra ise bu hükümler nesh edildi. Ebû Hüreyre neshden haberdar olmadığı için bu yönde fetva vermekteydi. Nesh bilgisi kendisine ulaşınca da söz konusu fetvasından vazgeçti.³⁹

Mâzerî (öl. 536/1141), Müslim’in *Sahih*’i üzerine yapmış olduğu çalışmada, cünüp olarak sabahlayan kimsenin orucunun geçersiz sayılacağı yönünde birkaç şaz görüşün bulunduğunu söylemiştir. Fakat sonuç itibarıyla Ebû Hüreyre’nin söz konusu görüşünden vaaz geçtiğini belirten Mâzerî, Ebû Hüreyre’nin aktarmış olduğu hadisin kavli olduğunu, Hz. Âişe ve Ümmü Seleme’nin ise Hz. Peygamber’e ait bir uygulamayı haber verdiklerini söylemiştir. Bazı usûlcülerin fiilî uygulamayı sözlü aktarıma tercih ettikleri bilinmektedir. Sözlü aktarımı fiilî uygulamaya tercih eden usûl âlimleri bile burada fiilî uygulamayı tercih etmişlerdir. Zira fiilî uygulamanın fecir vaktine kadar cinsel birlikteliği mubah kılan ayetin zahirine daha uygun olduğu dile getirilmiştir. Fecir vaktine kadar bu işin serbest bırakılmasının doğal bir sonucu olarak yıkanmanın fecirden sonraya kalacağı ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla Hz. Peygamber’in fiilî uygulamasının Kur’ân ayetinin zahiriyle mutabık olması neticesinde cünüp olarak sabahlayan kişinin daha sonra yıkanıp orucuna devam etmesinde bir beis yoktur.⁴⁰ Benzer görüş başka âlimler tarafından da dile getirilmiştir. Örneğin Kâdî İyâz da (öl. 544/1149), fiili uygulamanın fecir vaktine kadar cinsel birlikteliği mubah kılan ayetin zahirine daha uygun olduğunu belirtir. Zira fecrin doğuş anına kadar cinsel ilişkinin mubah kılınması, doğal olarak cünüp sabahlamayı gerektirir. Burada da göz önünde bulundurulmuş husus nesh ihtimalidir. Zira İslam’ın başlangıcında oruç gecesi cinsel ilişkide bulunma yasaklanmıştı. Bu yasak kalkınca var olan yasak ile ilgili hükümler de doğal olarak ortadan kalktı/nesh oldu.⁴¹ Fecir vaktine kadar cinsel ilişkinin serbest bırakılmış olması kişinin doğal olarak cünüp sabahlamasını gerektirir. Bu nedenle de Ebû Bekr İbnü’l-Arabî (543/1148), bu hususta icma bulunduğunu belirterek cünüp olarak sabahlayan kişinin orucunun geçerli olduğunu dile getirmektedir.⁴²

Hanbelî âlimlerden İbnü’l-Cevzî (öl. 597/1201), *Sahihayn*’da anlaşılması güç olan mesele ve rivayetlerle ilgili kaleme aldığı *Keşfü’l-Müşkil min Hadisi’s-Sahihayn* adlı eserinde bu rivayet nedeniyle Ebû Hüreyre’yi kınayanları eleştirmekte ve onları bilgisizlikle suçlamaktadır. Zira konunun nâsih ve mensûh kapsamında değerlendirmesi gerektiğini belirten İbnü’l-Cevzî, bazı sahabilerin kendilerine nâsih olan hüküm ulaşmadığı için mensûhla amel edebildiklerini söylemiştir.⁴³ Bu durumda Ebû Hüreyre, diğer rivayetten haberi olmadığı için Fazl b. Abbâs’tan duyduğu rivayete göre fetva vermekteydi. Hz. Âişe ve Ümmü Seleme’nin aktardıkları kendisine ulaşınca neshten haberdar olup verdiği fetvadan rücu etti.⁴⁴

İbn Dakîkil’îd (öl. 702/1302) Hz. Peygamber’in cünüp olarak sabahlayıp oruç tuttuğuna dair Hz. Âişe ve Ümmü Seleme’den aktarılan hadisle amel etme konusunda fukahanın ittifak ettiğini ve bu konuda icma yahut icma benzeri bir ittifakın oluştuğunu söylemektedir.⁴⁵ Ebû Hüreyre’ye, Hz. Âişe ve Ümmü Seleme’nin rivayeti ulaşınca kendi rivayetini mensûh olarak görüp görüşünden vazgeçtiği, bazı ihtilaflar olmakla beraber daha sonraları cünüp kimsenin orucunun geçerli olduğuna dair icma oluştuğu nakledilmektedir. Ayrıca hem Kur’ân’ın hem de Hz. Peygamber’in fiili uygulamasının cünüp kimsenin

³⁹ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *el-Minhâc fi Şerhi Sahîhi Müslim b. Haccâc* (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-Arabi, 1972), 7/221.

⁴⁰ Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Ömer et-Temîmî el-Mâzerî el-Malikî, *el-Mu’lim bi-fevâ’idi müslim*, thk. Muhammed eş-Şâzelî Neyfer (Cezair: ed-Daru’t-Tunusiyye, 1988), 2/50-51.

⁴¹ Ebû’l-Fazl el-Kâdî İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî, *İkmâlu’l-mu’lim bi-fevâ’idi müslim*, thk. Yahya İsmail (Mısır: Daru’l-Vefâ, 1998), 4/47.

⁴² Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Meâfirî el-Mâlikî, *Ahkâmu’l-kur’an*, thk. Muhammed Abdulkadir Ata (Beyrut: Daru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2003), 1/134.

⁴³ Ebû’l-Ferec Cemâluddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Cevzî, *Keşfu’l-muşkil min hadisi’s-sahihayn*, thk. Ali Hüseyin el-Bevvâb (Riyad: Daru’l-Vatan, ts.) 4/356.

⁴⁴ Ebû’l-Kâsım Abdülkerîm b. Muhammed b. Abdülkerîm er-Râfî el-Kazvînî, *Şerhu Müsnedi’s-Şâfiî*, thk. Ebu Bekr Vâil Muhammed Zehran (Katar: Vizaretu’l-Evkâf ve’s-Şuûnî’l-İslâmiyye, 2007), 2/190-191.

⁴⁵ Ebû’l-Feth Takıyyüddîn Muhammed b. Alî b. Vehb el-Kuşeyrî İbn Dakîkil’îd, *İhkâmu’l-Ahkâm Şerhu ‘Umdeti’l-Ahkâm* (b.y.: Matbaatu’s-Sünneti’l-Muhammediyye, ts.), 2/11. Ayrıca bkz. Zeynüddîn Muhammed Abdurraûf b. Tâcilârifin b. Ali b. Zeynelabidin el-Münâvî, *Fazu’l-kadir şerhu Câmi’i’s-Sağîr* (Mısır: el-Mektebetü’t-Ticâriyeti’l-Kübrâ, 1937) 5/212.

orucunun sıhhatine delalet etmesinin, Ebû Hüreyre tarafından orucun geçersiz olduğunu aktaran rivayetleri nesh ettiği anlamına gelmektedir.⁴⁶

Tüm zikredilen bu görüşlerin yanı sıra Ebû Hüreyre'nin rivayetiyle ilgili farklı birtakım görüşler de dile getirilmiştir. Bunlardan ilki cünüp olan kişinin cünüp olduğunu bildiği halde fecir vaktinden önce yıkanmaması ve bu şekilde sabahlaması halinde orucunun geçersiz olacağı yönündedir. Bu durumda cünüp olduğunu bilmeden sabahlayan kişinin ise orucu geçerli olacaktır. Bu görüş, İbrahim en-Nehâî (öl. 96/714), Urve b. Zubeyr (öl. 94/713) ve Tâvûs'a (öl. 106/725) nispet edilmiştir. Ayrıca İbrahim en-Nehâî'den rivayet edilen diğer bir görüş de mevcuttur. O, cünüp olarak sabahlayan kişinin farz olan oruçları kaza etmesi gerektiğini söylemiş, sünnet oruçlarda ise kazaya gerek olmadığını belirtmiştir.

İkinci görüş ise cünüp olarak sabahlayan kişinin o günün orucunu tamamlaması ve sonrasında bir gün kaza etmesi yönündedir. Sâlim b. Abdillâh (öl. 106/725) ve Hasan-ı Basrî'nin (öl. 110/728) bu görüşte olduğu aktarılmıştır.⁴⁷

Hasan b. Sâlih b. Hay (öl. 168/784) ise Ramazan'da cünüp olarak sabahlayan bir kişinin o günün orucunu kaza etmesini mustehap gördüğü ve şöyle dediği nakledilmiştir: “Kişi, farz ve vacip olduğu için değil nafle olarak (tatavvan) tutar. Yoksa cünüp olarak sabahlayan kimsenin, orucu kaza etmesi gerekmez”.⁴⁸

Nevevî, Ebû Hüreyre'nin fetvasından dönmediğiyle alakalı aktarılan görüşü (قيل) sigasıyla aktarmak suretiyle bu görüşün zayıf olduğuna işaret etmiştir. Ardından bu görüşün itibara alınamayacak kadar zayıf olduğunu (وليس بشيء) sözüyle dile getirmiştir. O, Müslim'de geçen rivayette de açıkça görüldüğü gibi Ebû Hüreyre, kendi görüşünden vazgeçmiştir diyerek Sahih olanın da bu olduğunu belirtmiştir. Ayrıca yukarıda sıraladığımız görüşlerle ilgili bir değerlendirmede bulunan Nevevi, her ne kadar farklı birtakım görüşler sıralanmış olsa da daha sonra âlimler arasında cünüp olarak sabahlayan kişinin orucunun geçerli olduğu hususunda icma oluştuğunu belirtmiştir.⁴⁹

Nesh ihtimalinin devre dışı bırakılması halinde de ilgili hadisin fecirden önce yıkanmanın daha faziletli olduğuna hamledilebileceği söylenmiştir. Bu durumda yıkanma fecirden sonraya bırakılabileceği gibi fecirden önce yıkanmanın daha faziletli olacağına vurgu yapılmış olur. Hz. Peygamber'in fecirden sonra yıkandığına dair sahih hadisler olduğu halde fecirden önce yıkanmak neden daha faziletli sayılsın? sorusu akla gelebilir. Bu soruya: “Hz. Peygamber'in fecirden sonra yıkanması bu durumun da caiz olduğunu beyan içindir.” şeklinde İbnü'l-Attâr (öl. 724/1324) tarafından cevap verilmiştir.⁵⁰ Dolayısıyla Hz. Peygamber'in fecirden sonra yıkanmış olması bu konuda bir ruhsatın varlığına işaret içindir. Faziletli olan ise kişinin fecirden önce yıkanmasıdır. Bu durum Hz. Peygamber'in abdest alırken abdest uzuvlarını üçer kere değil de birer kere yıkamasına benzetilebilir. Üçer defa yıkamak daha faziletli olmakla beraber birer kere yıkmakta kâfidir. Aynı şekilde Hz. Peygamberin deve üzerinde kabeyi tavaf etmesi bu konuda ruhsatın varlığına işaret içindir. Daha faziletli olan ise tavafın yürüyerek yapılmasıdır. Aslında söz konusu durumlar usul ilminde de tartışılmaktadır. Örneğin bir konudaki vucub/zorunluluk nesh edildiğinde mendubiyet devam eder mi etmez mi? sorusu tartışmaya konu olmaktadır. Sahih kabul edilen görüşe göre mendubiyet devam eder. Yani dinen icrası talep edilmekle beraber terkedilmesi halinde de herhangi bir ceza ve kınama söz konusu olmaz. Konunun meselemizle alakası ise şu şekildedir; Cünüp kimsenin şafak vaktinden önce yıkanması vacip idi. Bu hüküm her ne kadar nesh edildiyse de istihbab kabilinden şafaktan önce yıkanmak daha faziletlidir. Fakat şafaktan sonra yıkanan kişinin orucunun sıhhatiyle de ilgili herhangi bir problem söz konusu değildir.⁵¹

⁴⁶ Ebû'l-Hasan Alauddin Ali b. İbrahim b. Davûd b. Süleyman İbnü'l-Attâr, *el-Udde fi şerhi'l-umde fi ahâdîsi'l-ahkâm*, thk. Nizâm Muhammed Salih Yakubî (Beirut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslamiyye, 2006), 2/847-848.

⁴⁷ Ebû'l-Hasan Ali b. Halef b. Abdilmelik b. Battâl el-Kurtubî, *Şerhu Sahihi'l-Buhârî*, thk. Ebu Temîm Yasir b. İbrahim (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2003), 4/49;

⁴⁸ İbn Abdilberr, *el-İstizkâr*, 10/47.

⁴⁹ Nevevî, *el-Minhâc*, 7/222.

⁵⁰ İbnü'l-Attâr, *el-Udde fi şerhi'l-umde*, 2/848.

⁵¹ İbnü'l-Attâr, *el-Udde fi şerhi'l-umde*, 2/848.

4. Cünüp Olarak Sabahlayan Kişinin Orucuyla İlgili Fıkhi Hüküm

Konuya anlaşılmasına katkı sağlaması bakımından cünüp olarak sabahlayan kişinin orucunun geçerli olup olmadığıyla ilgili fıkıh âlimlerinin görüşlerine de kısaca değinmek yerinde olacaktır.

Hanefi mezhebinde, cünüp olarak sabahlayan kişinin orucunun geçerli olduğuna hükmedilmiştir. Örneğin Serahsî (öl. 483/1090), cünüp olarak sabahlayan kişinin orucunun bozulmayacağını söylemiştir.⁵² Bu durum daha birçok Hanefi fıkıh âlimi tarafından dile getirilmiştir.⁵³

Malikî mezhebinde de benzer bir yaklaşım söz konusudur. Malikî fakihlerden İbn Abdilberr, cünüp olarak sabahlayan kişinin orucunun sahih olduğunu söylemiş ve İmam Mâlik’in de (öl. 179/795) bu görüşte olduğunu belirtmiştir.⁵⁴ Bu görüş diğer Malikî fakihleri tarafından da nakledilmektedir.⁵⁵

İmam Şafîî (öl. 204/820) *el-Ümm* adlı eserinde Ramazan ayında ihtilam olanın yıkanıp orucuna devam edeceğini ve orucunu kaza etmesine gerek olmadığını söylemiştir. Ona göre aynı durum oruç gecesi eşiyile cinsel ilişkide bulunup cünüp olarak sabahlayan ve ancak fecirden sonra yıkanma imkânı bulan kişi için de geçerlidir.⁵⁶ İmam Şafîî’nin önde gelen talebelerinden Müzenî de (öl. 264/878) cima veya ihtilam sebebiyle cünüp olarak sabahlayan kişinin yıkanıp orucuna devam edeceğini aktarmıştır.⁵⁷ Maverdî (öl. 450/1058) İmam Şafîî’nin konuya dair görüşünü zikrettikten sonra cünüp olarak sabahlayıp daha sonra yıkanan kişilerin oruçlarının geçerli olduğunu söylemiştir. Orucun sıhhatine delil olarak da Bakara süresinin 187. ayetini zikretmiş ve ayetin sebab-i vürudu hakkında da bilgi vermiştir.⁵⁸ İmam Nevevî de cünüp olarak sabahlayan kimsenin orucunun sahih olduğunu belirtmekte, buna delil olarak da Bakara süresinin 187. ayetini getirmektedir. Ayrıca o, cünüp olarak sabahlayan kişinin orucunun geçerli olduğuna dair birçok meşhur sahih rivayetin varlığına da dikkat çekmiştir.⁵⁹ Benzer görüşler diğer Şafîî fakihlerce de aktarılmıştır.⁶⁰

Hanbelî mezhebinde de fecirden önce cinsel ilişkide bulunup cünüp olarak sabahlayanın orucunun geçerli olduğu ifade edilmiştir. Hanbelî hukukçulardan İbn Kudâme (öl. 620/1223) geceleyin cimada bulunup yıkanma işlemini fecirden sonraya bırakmanın mubah olduğunu belirtmekte ve bu durumda bulunan kişilerin orucunun sıhhatinin ilim ehlinin çoğunluğu tarafından kabul edildiğini söylemektedir.⁶¹ Diğer Hanbelî hukukçulardan da benzer görüşler aktarılmış hem kuran ayetinin (Bakara, 2/187) buna delalet ettiği hem de nebevi uygulamanın bu hususu desteklediği belirtilmiştir.⁶²

⁵² Ebû Bekr Şemsü’l-Eimme Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl es-Serahsî, *el-Mebsût* (Beyrut: Dâru’l-Marife, 1993) 3/56.

⁵³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ebû Bekr Alâuddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed es-Semerikandî, *Tuhfetu’l-fukahâ* (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1994) 1/369; Alâuddîn Ebû Bekr b. Mes’ûd b. Ahmed el-Kâsânî el-Hanefî, *Bedâ’i’u’s-sanâ’i* (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1986), 2/92; Ebu’l-Fazl Mecdüddîn Abdullâh b. Mahmûd b. Mevdûd el-Mevsilî, el-Beldicî el-Hanefî, *el-İhtiyâr li-ta’lîli’l-Muhtâr* (Kahire: Mektebetü’l-Halebî, 1937), 1/133; İbrâhîm b. Muhammed b. İbrâhîm el-Halebî el-Hanefî, *Multeka’l-Ebhur*, thk. Halil İmran Mansur (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1998), 360.

⁵⁴ Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî, *el-Kâfi fi fikhî ehli’l-medîne*, thk. Muhammed b. Muhammed el-Moritânî (Riyad: Mektebetü’l-Riyad el-Hadîse, 1980), 1/139.

⁵⁵ Ebu’l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Ahmed el-Kurtubî el-Endelüsî, *el-Beyân ve’t-tahsil ve’s-şerh ve’t-tevcîh ve’t-ta’lîl li mesâ’ilî’l-mustahrece*, thk. Muhammed Haccî (Beyrut: Dâru’l-Ğarbi’l-İslâmî, 1988) 17/311; Ebu’l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Ruşd el-Kurtubî, *Bidâyetü’l-müctehid ve nihâyetü’l-muktesid* (Kahire: Dâru’l-Hadîs, 2004) 2/56-57.

⁵⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs b. Osman eş-Şafîî el-Kureşî, *el-Um* (Beyrut: Dâru’l-Marife, 1990), 2/106.

⁵⁷ Ebû İbrâhîm İsmâîl b. Yahyâ b. İsmâîl el-Muzenî el-Mısırî, *Muhtasarü’l-Muzenî* (Beyrut: Dâru’l-Marife, 1990), 8/152.

⁵⁸ Konunun uzamaması adına detaya girmeyi uygun görmedik. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ebû’l-Hasen Alf b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Mâverdî, *el-Hâvi’l-kebîr*, thk. Ali Muahmmmed Muavvaz- Âdil Ahmed Abdulmevcûd (Beyrut: Daru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1999), 3/414-415.

⁵⁹ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî *el-Mecmû’ şerhu’l-Muhezzeb*, thk. Muhammed Necib el Mutîî (Cidde: Mektebetü’l-İrşad, ts.), 6/328.

⁶⁰ İmâmü’l-Haremeyn Ebu’l-Meâlî Ruknuddîn Abdulmelik b. Abdillâh b. Yûsuf b. Muhammed el-Cüveynî, *Nihâyetü’l-matlab fi dirâyeti’l-mezheb*, thk. Abdulazim Mahmud ed-Dîb (Cidde: Daru’l-Minhâc, 2007), 4/19-20; Ebu’l-Bekâ Kemâluddîn Muhammed b. Mûsâ b. İsa b. Ali eş-Şafîî, *en-Necmu’l-vehhâc fi şerhi’l-Minhâc* (Cidde: Dâru’l-Minhâc, 2004) 3/323.

⁶¹ Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Cemmâilî el-Makdisî, *el-Kâfi fi fikhü’l-İmam Ahmed*, (b.y.: Daru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1994), 1/438; Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Cemmâilî el-Makdisî, *el-Muğnî* (b.y.: Mektebetü’l-Kahire, 1968), 3/148.

⁶² Muhammed b. Abdillâh ez-Zerkeşî el-Mısırî, *Şerhu’z-Zerkeşî alâ muhtasari’l-hurakî*, thk. Abdulmunim Halil İbrahim (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2002), 1/428-429.

5. Sonuç

İslam tarihinde sahabilerin birbirlerinin hatalarını düzelttikleri veya eleştirdiği birçok örneğe rastlamak mümkündür. Ebû Hüreyre'nin cünüp olarak sabahlayanın oruç tutamayacağına dair rivayeti bu örneklerden sadece bir tanesidir. Nitekim onun bu rivayetini işiten ve bu yönde fetva verdiğini duyan kimseler buna karşı çıkıp olayı Hz. Âişe ve Ümmü Seleme validemize aktarırlar. Hem Hz. Âişe hem de Ümmü Seleme validemiz Hz. Peygamber'in cünüp olarak sabahladığını ve daha sonra yıkanıp orucuna devam ettiğini belirtirler. Hz. Âişe validemize Ebû Hüreyre'nin ilgili rivayeti aktarılınca o, (*بِرَحْمَةِ اللَّهِ أَبَا هُرَيْرَةَ*) (*مَنْ يَحْفَظْ*) "Allah, Ebû Hüreyre'ye merhamet etsin (bu hadisi) iyi bellememiştir." diyerek eleştiride bulunmuş ve cünüp olarak sabahlayan Hz. Peygamber'in şafak vakti girdiğinde yıkanıp orucuna devam ettiğini söylemiştir. Ebû Hüreyre'den rivayet edilen bu hadisin nasıl anlaşılması gerektiğiyle ilgili kaynaklarda farklı bilgiler zikredilmektedir. Sayıları çok az olmakla beraber kimileri fecir vaktinden önce yıkanmayanının orucunun geçersiz olacağını belirtmektedir. Kimileri ise cünüp olarak sabahlayan kişinin sünnet oruçlarını değil sadece farz oruçlarını kaza etmesi gerektiği yönünde görüş beyan etmişlerdir. Cünüp olarak sabahlayanın o günün orucunu tamamlaması ve sonrasında bir gün kaza etmesi gerektiğini dile getirenler de vardır. Ayrıca cünüp olarak sabahlayan kişinin orucunun sahih olduğunu kabul etmekle beraber bu durumda olan birinin o günün orucunu kaza etmesini müstehap görenler de bulunmaktadır. Onlara göre kaza etmek zorunlu değil, fakat müstehaptır.

Yukarıda değindiğimiz üzere Ebû Hüreyre'nin rivayetine karşı çıkan yahut onun hadisi iyi bellemediğini söyleyenler bulunmaktadır. Ebû Hüreyrenin hadisi iyi bellemediği eleştirisine ihtiyatlı yaklaşılmalıdır. Zira Ebû Hüreyre'nin rivayetinde herhangi bir hata yahut yanlış anlaşılma söz konusu olmadığını düşünüyoruz. Kanaatimizce hadisin nâsîh ve mensûh kapsamında değerlendirilmesi daha makuldür. Zira Bakara süresinin 187. âyeti "أُحِلَّ لَكُمْ" "Size helal kılındı" diye başlamaktadır. Bu da ilgili ayette belirtilen hususların daha önce yasak olduğu anlamına gelmektedir. Nitekim Ebû Hüreyre'nin herhangi bir hata ve yanlışının söz konusu olmadığını ifade eden birçok âlim bulunmaktadır.

Başlangıçta oruç ibadetinde, geceleyin kadınlarla cinsel temas yasaklanmıştı. Daha sonra ise "Oruç gecesi eşlerinizle cinsel münasebet kurmanız size helal kılındı." âyetiyle bu husus serbest bırakıldı. Dolayısıyla fecrin doğuş anına kadar cinsel ilişkinin mubah kılınması, doğal olarak cünüp sabahlamayı gerektirmektedir. Ayrıca Hz. Âişe ve Ümmü Seleme'nin rivayetleri kendisine ulaştığında Hz. Peygamberin eşleri olmaları hasebiyle bu durumu kendisinden daha iyi bileceklerini itiraf eden Ebû Hüreyre olayı bizzat Hz. Peygamber'den işitmediğini de beyan etmiştir. Bazı rivayetlerde hadisi Fazl b. Abbâs'ın, bazı rivayetlerde ise Üsame b. Zeyd'in kendisine naklettiğini itiraf eden Ebû Hüreyre kendi görüşünden vazgeçmiştir. Onun görüşünden vazgeçtiği başta Saîd b. Müseyyeb olmak üzere âlimler tarafından dile getirilmiştir. Damadı olması hasebiyle Ebû Hüreyre'yi yakından tanıyan biri tarafından bu hususun bildirilmiş olması da ayrıca önem arz etmektedir. Netice itibarıyla Ebû Hüreyre'nin Fazl b. Abbâs'tan rivayet ettiği hadis, orucun başlangıcında ve oruç gecesi cinsel münasebetin yasaklandığı ilk zamanlarla alakalıdır. Dolayısıyla yasak kalktıktan sonra cünüp olarak sabahlayanların fecir vaktinden sonra yıkanıp oruçlarına devam etmelerinde bir engel söz konusu değildir. Nesh olgusunu güçlendiren başka veriler de bulunmaktadır. Nitekim oruç hicretin ikinci senesinde farz kılınmıştır. Hâlbuki Hz. Âişe'den aktarıldığına göre bir adam Hz. Peygamber'e gelerek cünüp olarak sabahladığını ve oruç tutmak istediğini ifade etmektedir. Hz. Peygamber kendisinin de cünüp olarak sabahladığını daha sonra ise yıkanıp orucuna devam ettiğini söylemiştir. Bunun üzerine soru soran adam, Fetih süresi ikinci ayetine "Sen bizim gibi değilsin. Allah, senin geçmiş ve gelecek günahlarını bağışladı." sözüyle atıfta bulunmuştur. Söz konusu âyet ise Hudeybiye antlaşmasının imzalandığı hicretin altıncı yılında indirilmiştir. Dolayısıyla nesh ihtimalinin kuvvetle muhtemel olduğu söylenilebilir.

Netice itibarıyla neshten haberdar olmayan Ebû Hüreyre'nin ilk uygulamayı haber verip Fazl b. Abbâs'tan işittiği hadise dayanarak fetva vermediği, Hz. Âişe ve Ümmü Seleme'nin haberini duyunca da onların görüşünü benimseyerek kendi görüşünden vazgeçtiğini söylemek kuvvetle muhtemeldir. Zira "Oruç gecesi eşlerinizle cinsel münasebet kurmanız size helal kılındı." ayetinin sebep-i nüzuluna da

baktığımızda; yattıktan sonra kişiye yeme, içme ve cinsel ilişki gibi hususların haram kılındığı, ilgili âyet ile bu yasağın kaldırıldığı görülmektedir. Bazı sahabilerin oruç gecesi eşleriyle ilişkide bulunmaları yahut uyuduğu için yemek yiyemeyen ve bu yüzden takatsiz düşen sahabilerin Hz. Peygambere başvurarak durumu sormaları üzerine ilgili ayetin nazil olduğu nakledilmiştir. İlgili rivayeti fecirden önce yıkanmanın daha faziletli olduğuna yoranlar da bulunmaktadır. Dolayısıyla Hz. Peygamberin cünüp olarak sabahlayıp daha sonra yıkanarak orucuna devam etmesi bu hususun da caiz olduğunu göstermek içindir. Ayrıca cünüp olarak sabahlamaktan, cima eder vaziyetteyken fecir vaktine girenlerin “ مَنْ أَدْرَكَهُ ” الْفَجْرُ مُجَامِعًا ” kastedildiğini söyleyenler de bulunmaktadır.

Sonuç olarak cünüp olarak sabahlayan kişinin orucunun sihhati hususunda fukaha arasında neredeyse bir icmanın var olduğunu söylemek mümkündür. Kanaatimizce sonraları bu konuda bir fikir birliğinin (icma) oluşması, cünüp olarak sabahlayan kimsenin orucunun geçerli olduğuna dair çok sayıda sahih rivayetin varlığı, ilgili hususun hem Kur’ân ayetine mutabık olması hem de Hz. Peygamber’in fiili uygulamasının cünüp kimsenin orucunun sıhhatine delalet etmesi Ebû Hüreyre tarafından orucun geçersiz olduğunu aktaran rivayetlerin nesh edildiği ihtimalini güçlendirmektedir. Dolayısıyla şafaktan sonra yıkanan kişinin orucunun sıhhatiyle de ilgili herhangi bir problem söz konusu değildir. Bu hükmün her ne kadar nesh edildiğini düşünüyor olsak bile ilgili ihtilaflardan kaçınmak adına istihbab kabilinden şafaktan önce yıkanmayı daha faziletli bulduğumuzu da belirtmeliyiz.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.

The authors have no conflict of interest to declare.

Kaynaklar

- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, *el-Müsned*, thk. Şuayb el-Arnaût Adil Mürşid ve dğr. 45 Cilt. Beyrut: Muesesetu’r-Risâle, 1. Basım, 2001.
- Bedrüddin el-Aynî, Ebû Muhammed Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed b. Hüseyin el-Aynî. *‘Umdetu’l-kârî şerhu Sahîhi’l-Buhârî*. 25 Cilt. Beyrut: Daru İhyâi’t-Turasi’l-Arabî, ts.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Alî b. Musa el-Hüsrevcirdî el- Horasânî el-Beyhakî, *es-Sünenü’l-kubrâ*, thk. Muhammed Abdulkadir Atâ. 10 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 3. Basım, 2003.
- Cüveynî, İmâmü’l-Haremeyn Ebu’l-Meâlî Rüknuddîn Abdulmelik b. Abdillâh b. Yûsuf b. Muhammed el-Cüveynî. *Nihâyetü’l-matlab fi dirâyeti’l-mezheb*. thk. Abdulazim Mahmud ed-Dîb. 20 Cilt. Cidde: Daru’l-Minhâc, 1. Basım, 2007.
- Demirî, Ebu’l-Bekâ Kemâluddîn Muhammed b. Mûsâ b. İsâ b. Ali eş-Şâfiî, *en-Necmu’l-vehhâc fi şerhi’l-Minhâc*. 10 Cilt. Cidde: Dâru’l-Minhâc, 1. Basım, 2004.
- Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî. *es-Sünenü’l-kubrâ*. 20 Cilt. Kahire: Dâru’t-Te’sîl, 1. Basım, 2012.
- Ebû Yûsuf, Ya’kûb b. İbrâhîm b. Habîb b. Sa’d b. Habte el-Kûfî el-Ensârî. *el-Asâr*. thk. Ebu’l-Vefâ. Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, ts..
- Elbânî, Muhammed Nâsiruddîn. *Sahîhu Süneni İbn Mâce*. 3 Cilt. Riyad: Mektebetü’l-Mearif, 1. Basım, 1998.
- Halebî, İbrâhîm b. Muhammed b. İbrâhîm el-Halebî el-Hanefî. *Multeka’l-ebhur*. thk. Halil İmran Mansur. Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1. Basım, 1998.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit b. Ahmed b. Mehdi. *Tarîhu Bağdâd*. thk. Beşşâr Avvâd Maruf. 16 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Ġarbi’l-İslâmî, 1. Basım, 2002.

- Hattâbî, Ebû Süleymân el- Hattâbî Hamd b. Muhammed b. İbrâhîm b. Hattâb el-Büstî. *Me'âlimu's-sünen*. 4 Cilt. Halep: el-Matbaatu'l-İlmiyye, 1. Basım, 1932.
- Humeydî, Ebû Bekr Abdullah b. ez-Zubeyr el-Kureşî el-Humeydî. *Müsnedu'l-Humeydî*. thk. Hasan Selîm Esed ed-Dârânî. 2 Cilt. Dimeşk: Dâru's-Sakâ, 1. Basım, 1996.
- İbn Abdilberr, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî. *et-Temhîd limâ fi'l-Muvatta mine'l-meânî ve'l-esânîd*. thk. Mustafa b. Ahmed el-Alevî-Muhammed Abdulkebîr el-Bekrî. 24 Cilt. Mağrib: Vizaretu Umumi'l-Evkaf veş-Şuûnil-İslamiyye, 1967.
- İbn Abdilberr, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Abdilberr en-Nemerî el-Kurtubî, *el-İstizkâru'l-câmi' li-mezâhibi'l-fukahâi'l-emsâr ve ulemâi'l-aktâr fima teddamenehu'l-Muvatta min meânî'r- re'y ve'l-âsâr ve şerhu zalike kullihî bi'l-îcâzi ve'l-ihtisâr*, thk. Abdulmu'tî Emîn Kal'acî. 30 Cilt. Dimaşk: Daru Kuteybe, 1. Basım, 1993.
- İbn Abdilberr, Ebû Ömer Cemâluddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî. *el-Kâfi fi fikhî ehli'l-Medîne*. thk. Muhammed b. Muhammed el-Moritânî. 2 Cilt, Riyad: Mektebetü'r-Riyad el-Hadîse, 2. Basım, 1980.
- İbnü'l-Attâr, Ebü'l-Hasan Alauddin Ali b. İbrahim b. Davûd b. Süleyman. *el-Udde fi şerhi'l-Umde fi ahâdîsi'l-ahkâm*. thk. Nizâm Muhammed Salih Yakubî. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslamiyye, 1. Basım, 2006.
- İbnü'l-Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Meâfirî el-Mâlikî. *Ahkâmu'l-kur'an*. thk. Muhammed Abdulkadir Ata. 4 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 3. Basım, 2003.
- İbn Battâl, Ebu'l-Hasen Alî b. Halef b. Abdilmelik b. Battâl el-Kurtubî. *Şerhu Sahihi'l-Buhârî*. thk. Ebu Temîm Yasir b. İbrahim. 10 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2. Basım, 2003.
- İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemâluddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Cevzî. *Keşfü'l-müşkil min hadisi's-sahîhayn*. thk. Ali Hüseyin el-Bevvâb. 4 Cilt. Riyad: Daru'l-Vatan, ts.
- İbn Dakîkil'îd, Ebü'l-Feth Takıyyüddîn Muhammed b. Alî b. Vehb el-Kuşeyrî. *İhkâmu'l-ahkâm şerhu Umdeti'l-ahkâm*. 2 Cilt. b.y.: Matbaatu's-Sünneti'l-Muhammediyye, ts..
- İbn Ebî Hâtîm, Ebu Muhammed Abdurrahman b. Ebî Hâtîm b. Muhammed b. İdrîs el-Hanzelî er-Râzî. *el-Cerh ve't-ta'dîl*. 9 Cilt. Haydarâbâd: Dairetu Mearifi'l-Osmaniyye, 1. Basım, 1952.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fadl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed Ahmed b. Hacer el-Askalânî. *Fethu'l-bârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1960.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fadl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed b. Ahmed b. Hacer el-Askalânî. *Takrîbü't-tehzîb*. thk. Muhammed Avvame. Suriye: Dâru'r-Reşîd, 1. Basım, 1986.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Abdillâh b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî. *Esmâu's-sahâbeti'r-ruvât ve mâ li-kulli vâhidin mine'l-aded*. thk. Mus'ad Abdulhamîd es-Sa'denî. Kahire: Mektebetü'l-Kur'an, ts.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân b. Ahmed b. Hibbân b. Muaz el-Bustî. *es-Sikât*. 5 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 1998.
- İbn Huzeyme, Ebû Bekr Muhammed b. İshâk b. Huzeyme b. el-Muğîre b. es-Sülemî en-Nîsâbûrî. *Sahîhu İbn Huzeyme*. thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî. 2 Cilt. b.y.:el-Mektebetü'l-İslamî, 3. Basım, 2003.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İsmâîl b. Ömer b. Kesîr el-Kureşî ed-Dimaşkî. *Tefsîru'l-kur'âni'l-'azîm*. thk. Muhammed Hüseyin Şemsüddin. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1998.
- İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Cemmâilî el-Makdisî. *el-Muğnî*. 10 Cilt. b.y.: Mektebetü'l-Kahire, 1968.

- İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Cemmâilî el-Makdisî. *el-Kâfi fi fikhî'l-İmam Ahmed*. 4 Cilt. b.y.: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 1994.
- İbn Rüşt, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Rüşt el-Kurtubî el-Endelüsî. *el-Beyân ve't-tahsîl ve's-şerh ve't-tevcîh ve't-ta'lîl li mesâ'ili'l-müstahrece*. thk. Muhammed Haccî. 20 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslamî, 2. Basım, 1988.
- İbn Rüşt, Ebu'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Rüşt el-Kurtubî. *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-müktesid*. 4 Cilt. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2004.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî. *et-Tabakâtü'l-kübrâ*. thk. Muhammed Abdulkadir Ata. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 1990.
- Kâdî İyâz, Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî. *İkmâlü'l-mü'lim bi-fevâ'idü müslim*. thk. Yahya İsmail. 8 Cilt. Mısır: Daru'l-Vefâ, 1. Basım. 1998.
- Kâsânî, Alâuddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed el-Kâsânî el-Hanefî. *Bedâ'i' u's-sanâ'i'*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2. Basım, 1986.
- Kasım b. Sellam, Ebu Ubeyde el-Kasım b. Sellam b. Abdullah el-Herevî el-Bağdadî. *en-Nâsih ve'l-mensûh fi'l-kur'âni'l-azîz ve mâ fihî mine'l-ferâ'izi ve's-sünen*. thk. Muhammed b. Salih el-Mudeyfir. Riyad: Mektebetü'r-Rüşt, 2. Basım, 1997)
- Kastallânî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdülmelik el-Kastallânî. *İrşâdu's-sârî li şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. 10 Cilt. Mısır: el-Matbaatu'l-Kubra'l-Emriyye, 1905.
- Mâverdî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*. thk. Ali Muahmed Muavvaz- Âdil Ahmed Abdulmevcûd. 19 Cilt. Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 1999.
- Mâzerî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Ömer et-Temîmî el-Mâzerî el-Malikî. *el-Mü'lim bi-fevâ'idü müslim*. thk. Muhammed eş-Şâzelî Neyfer. 3 Cilt. Cezair: ed-Daru't-Tunusiyye, 2. Basım, 1988.
- Mevsilî, Ebü'l-Fazl Mecdüddîn Abdullâh b. Mahmûd b. Mevdûd el-Mevsilî, el-Beldicî el-Hanefî. *el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-Muhtâr*. 5 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Halebî, 1937.
- Mizzî, Ebü'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdirrahmân b. Yûsuf el-Mizzî. *Tehzîbü'l-kemâl fi esmâ'i'r-ricâl*. thk. Beşşar Avvad Maruf. 35 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1. Basım, 1980.
- Mukâtil b. Süleyman, Ebu'l-Hasen Mukâtil b. Süleymân b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî. *Tefsiru Mukâtil b. Süleyman*. thk. Abdullah Mahmûd Şehhâte. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâs, 1. Basım, 2002.
- Münâvî, Zeynüddîn Muhammed Abdurraûf b. Tâcilârifîn b. Ali b. Zeynelabidin el-Münâvî. *Fazü'l-Kadir Şerhu Câmiü's-sağîr*. 6 Cilt. Mısır: el-Mektebetü't-Ticâriyeti'l-Kubrâ, 1. Basım, 1937.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. *el-Câmiü's-sahîh*. thk. Muhammed Fuad Abdulkabî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ts..
- Müzenî, Ebû İbrâhîm İsmâîl b. Yahyâ b. İsmâîl el-Müzenî el-Misrî. *Muhtasarü'l-Müzenî*. Beyrut: Dâru'l-Marife, 1990.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî. *el-Minhâc fi şerhi sahîhi Müslim b. Haccâc*. 18 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 2. Basım, 1972.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî. *el-Mecmû' şerhu'l-Muhezzeb*. thk. Muhammed Necib el-Mutî. Cidde: Mektebetü'l-İrşad, ts..
- Râfiî, Ebü'l-Kâsım Abdulkerîm b. Muhammed b. Abdilkerîm er-Râfiî el-Kazvînî. *Şerhu Müsnedi's-şâfiî*. thk. Ebu Bekr Vâil Muhammed Zehran. 4 Cilt. Katar: Vizaretü'l-Evkâf ve's-Şuûnî'l-İslâmiyye, 1. Basım, 2007.

- San'ânî, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî. *el-Musannef* . 6 Cilt. Kahire: Dâru't-Te'sîl, 1. Basım, 2015.
- Semerkindî, Ebû Bekr Alâuddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed es-Semerkindî. *Tuhfetu'l-fukahâ*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2. Basım, 1994.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-Eimme Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl es-Serahsî. *el-Mebsût*. 30 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Marife, 1993.
- Şafîî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs b. Osman eş-Şafîî el-Kureşî. *el-Ümm*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Marife, 1990.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd et-Taberî. *Tefsîru't-taberî/ Câmi'ü'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-kur'ân*. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî. 26 Cilt. Kahire: Dâru Hicr, 1. Basım, 2001.
- Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme b. Abdilmelik b. Seleme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısrî et-Tahâvî. *Şerhu Müşkili'l-âsâr*. thk. Şuayb el-Arnaût. 16 Cilt. Beyrut: Müessesetu'r-Risale, 1. Basım, 1994.
- Tahhân, Mahmud. *Teysirü'l-mustalahi'l-hadis*. Riyad: Mektebetü'l-Mearifi, 11. Basım, 2011.
- Tüveycirî, Hammûd b. Abdillâh, *er-Reddü'l-Kavîm 'ale'l-Mücrimi'l-Esîm*. Riyad: er-Riasetu'l-Amme li İdareti'l-Buhusi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1983.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân b. Kaymaz ez-Zehebî. *Tezkiretu'l-huffâz*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1998.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân b. Kaymaz ez-Zehebî. *Târihu'l-islâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*. thk. Beşar Avvad Ma'ruf. 15 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1. Basım, 2003.
- Zerkeşî, Muhammed b. Abdillâh ez-Zerkeşî el-Mısrî. *Şerhu'z-Zerkeşî alâ muhtasari'l-hırakî*. thk. Abdülmünim Halil İbrahim. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002.
- Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır ez-Zerkeşî. *el-İcâbe li-irâdi me'stedrekethu 'Â'işe 'ale's-sahâbe*. thk. Rifat Fevzî Abdülmuttalib. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 2001.
- Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır ez-Zerkeşî. *Hiz. Âişe'nin Sahabeye Yönelttiği Eleştiriler*. Çvr. Bünyamin Erul. Ankara Otto Yayınları, 2020.
- Zürkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdilbâkî b. Yûsuf ez-Zürkânî el-Mısrî. *Şerhu'l-Muvoatta'*. thk. Tâhâ Abdurrauf Sa'd. 4 Cilt. Kahire: Mektebetü's-Sakafeti'd-Diniyye, 1. Basım, 2003.